

Ekonomsko vojskovanje – koncept in učinkovitost

Obramboslovni raziskovalni center pri Inštitutu za družbene vede ima v programu svojega dela raziskovalni projekt Analiza vojne v Sloveniji. Projekt obravnava vojaške in nevojaške vidike vojne v Sloveniji in osamosvajanja Slovenije nasploh. En skupek nevojaških pritiskov in protiukrepov, ki so jih sprte strani tedaj izvajale, posega na gospodarsko področje. V tem kontekstu sem razčlenil razmerje med nacionalno ekonomijo in nacionalno varnostjo države, definiranje »ekonomskega vojskovanja« in njegovo učinkovitost; predstavil zgodovino ekonomskega vojskovanja, njegov namen in cilj ter aktualne primere in na koncu proučil ukrepe ekonomskega vojskovanja med osamosvajanjem Slovenije. V tej številki revije Teorija in praksa bom predstavil prva tri vprašanja, se pravi razmerje med nacionalno ekonomijo in nacionalno varnostjo, definiranje ekonomskega vojskovanja in njegovo učinkovitost.

Nacionalna ekonomija – nacionalna varnost

V izhodišče razčlenbe ekonomskega vojskovanja bom postavil razmerje med nacionalno ekonomijo in nacionalno varnostjo. *To razmerje v bistvu zamejuje pomen ekonomskega vojskovanja v mednarodnih odnosih.* Razmerja med ekonomijo in varnostjo določene države na tem mestu ne bom podrobno razgrinjal, lahko zgolj ugotovim, da mu ustrezno veljavo pripisujejo vsi ključni teoretični pristopi k mednarodnim odnosom, ekonomiji in varnosti v dvajsetem stoletju, in sicer neomerkantilizem/politični realizem, liberalizem in marksizem. Temeljna predpostavka realistične tradicije je, da mora močna država imeti trdno ekonomijo, ta pa ji omogoča zagotoviti varnost. Liberalizem izhaja iz prepostavke, da bolj kot države povečujejo blaginjo, manj obrambna bremena pritiskajo na ekonomsko dejavnost oziroma bolj kot postajajo komercialni in finančni tokovi globalni, bolj se zmanjšujejo ekonomske spodbude za sovražnost med državami, kar ustvarja razmere za miroljuben svetovni red. Marksistična predpostavka glede povezanosti ekonomije in nacionalne varnosti je, da ima obrambna poraba vidno vlogo v politični ekonomiji države. Ali če rečemo z Engelsom, nič ni bolj odvisno od ekonomskih osnov, kot sta to vojska in flota.¹

Torej je medsebojna odvisnost ekonomske moči in nacionalne varnosti na

* Dr. Marjan Malešič, asistent na FDV.

¹ Glej več o tem v Marjan Malešič, Tri teoretične perspektive sodobne varnosti, *The Public/Javnost*, Vol. I (1994), 4, str. 97–104.

teoretični ravni vzpostavljena. Gre predvsem za ugotavljanje odvisnosti organiziranja oboroženih sil, oborožitve, strategije, taktike in načina vodenja vojne od ravni ekonomske razvitosti in načina proizvodnje.

Aaron Fridberg (1991, 265–273) v svoji razpravi, ki jo lahko beremo tudi kot kritiko liberalizma in utrjevanje neomerkantilizma, zatrjuje, da od antičnega časa, ko so Atenci uvedli davek v svojo mestno državo, da bi povečali floto v vojnah proti Sparti, obstaja močna vez med bogastvom in vojaško močjo in potemtakem na najbolj enostaven in neposreden način med ekonomijo in nacionalno varnostjo. Kakšna pa bo ta vez v prihodnje? Fridberg ponuja štiri sklope vprašanj, ki bodo intenzivno zaposlovala znanstvenike in vladne uradnike:

1. *Vpliv nacionalne obrambe na ekonomsko dejavnost.* Prvi zbir vprašanj se nanaša na vpliv vojne – razumljene široko, v hobbesijanskem smislu, torej kot dejansko vojskovanje in kot priprave nanj – na dejavnost nacionalne ekonomije.

2. *Vpliv ekonomskih sprememb na nacionalno varnost.* Gre za učinek globalne ekonomske spremembe na moč in položaj posameznih držav. Ker se nekatere ekonomije razvijajo hitreje kot druge, se spreminja razdelitev bogastva med državami, posledično pa tudi razdelitev politične moči. Takšne spremembe pogosto spremljajo nemiri, včasih tudi vojne, saj »vzhajajoče« države razmetavajo svojo moč in prevzemajo določene privilegije na račun drugih držav.

3. *Ekonomska državniška večšina (statecraft).* Tudi v svetu z manjšo stopnjo vojaške napetosti in z večjo stopnjo ekonomskega povezovanja in soodvisnosti politika ne bo izumrla in tudi ne politični konflikt. Države se bodo še naprej razlikovale in poskušale vsiljevati svojo voljo drugim. V preteklosti so države pogosto uporabljale ekonomska sredstva kot način vplivanja na politično vedenje svojih tekmič in včasih tudi prijateljskih držav. Takšna praksa lahko v prihodnjih letih postane splošno uporabna, saj soodvisnost držav raste, politični odnosi se spreminjajo, uporabnost vojaških sredstev pa je v večini primerov vprašljiva. Nacionalnovarnostna politika bo potemtakem poleg tradicionalnih oblik priprav na vojaško obrambo še intenzivneje zajela ukrepe, ki naj zmanjšajo ranljivost države na poskuse ekonomskega vplivanja (defenzivni vidik) in povečajo zmogljivost izrabljanja ekonomske ranljivosti drugih (ofenzivni vidik). Fridberg v ekonomski državniški večшинi predvideva tri različne situacije:

a) relativno šibke države nadzirajo svoje redke vire, da bi vplivale na politiko relativno močnih in bogatih držav (gre za poskuse, kot je bil v sedemdesetih letih naftni embargo arabskih proizvajalk nafte, in delno za poskus, kot ga je neuspešno načrtoval Sadam Husein v začetku devetdesetih let),

b) močne države uporabljajo trgovinsko in finančno pomoč za oblikovanje političnih preferenc šibkih držav. Sankcije so tu najbolj znano sredstvo, čeprav njihova učinkovita uporaba zahteva sodelovanje večjega števila držav,

c) močne države vse pogosteje uporabljajo ekonomska sredstva druga proti drugi, kar bi bila najnevarnejša situacija (kot primer navedimo strahove ameriške administracije, da bi zaradi vse večje prisotnosti japonskega kapitala v državi postala »ujetnica tujega kapitala«).

4. *Nacionalna in ekonomska varnost.* Če je prisoten močan trend v smeri večjega mednarodnega ekonomskega povezovanja, je opazna tudi močna nasprotujoča težnja v smeri »blagega merkantilizma« (Robert Gilpin, cit. po Fridberg 1991, 274), pristopa k nacionalni ekonomski politiki, ki naj bi usposobil družbo za ohranjanje notranje avtonomije in posedovanje ključne industrije v svetu, ki ga označujejo internacionalizacija proizvodnje, globalno povezovanje finančnih trgov in pojemanje državnega nadzora. V ZDA »blagi merkantilizem« dobiva obliko

pozivov vladi, naj zaščiti »ekonomsko varnost« države. Ali kot bi rekel Luttwak (cit. po Le debat strategique 1993, 1), za ZDA geoekonomija postaja pomembnejša od geostrategije.

S tem sem nakazal, da pomen ekonomskih ofenzivnih in defenzivnih ukrepov, ki jih ena država ali skupina držav vsili drugi državi ali skupini držav, izvira iz razmerja med ekonomsko močjo države in nacionalno varnostjo. Zaradi pomena gospodarstva v nacionalnovarnostnih prizadevanjih države je le-to v konfliktnih situacijah izpostavljeno ekonomskim pritiskom iz okolja in zato države načrtujejo protiukrepe. Eden od ciljev ekonomskega vojskovanja (predvsem sankcij) je omajati oblast v državi, ki je objekt ekonomskega vojskovanja, da bi prišlo do političnih sprememb. Pogosto se zgodi, da vzpostavitev oblastnega neravnovesja zahteva več prisile, kot jo lahko razvijemo z ekonomskim vojskovanjem. Od tu izvira relativna nemoč ekonomskega vojskovanja kot samostojnega sredstva za doseg političnega cilja. Torej lahko postavimo podmeno, da je *relativna neučinkovitost ekonomskega vojskovanja (predvsem sankcij) posledica nezmožnosti ofenzivnih ekonomskih ukrepov, da razvijejo prisilo, potrebno za doseg sprememb v politiki države, ki so ji ukrepi namenjeni.*

Oprelitev ekonomskega vojskovanja

Kot bomo videli v nadaljevanju, opredelitev ekonomskega vojskovanja ni enostavna naloga, saj teoretiki uporabljajo različna poimenovanja (ekonomsko vojskovanje, ekonomske sankcije, sankcije, ekonomski pritisk, ekonomska intervencija, ekonomski embargo, ekonomske akcije) na eni strani in ga tudi različno razumejo v vsebinskem smislu na drugi strani.

Forland (1993, 152) pravi, da je »*ekonomsko vojskovanje ostro, nasilno motenje gospodarstva nasprotnikove države, da bi zmanjšali njegovo moč*«. Analitično se razlikuje od »vojaškega vojskovanja«, ki napada nasprotnikove vojaške zmogljivosti in ne ekonomskih virov. V praksi se lahko obe obliki vojskovanja prekrivata, saj na primer strateško bombardiranje uničuje vojaške cilje in industrijske zmogljivosti. Ekonomsko vojskovanje se lahko vodi ločeno – ukrepi se pogosto imenujejo *sankcije* – ali v povezavi z »vojaškim vojskovanjem«.

Definicija je podobna tisti, ki jo je podal Alford (1967, 11), in enači ekonomsko vojskovanje z motenjem materialnih virov in vojaško vojskovanje z uničevanjem človeških virov skupnosti. Alford spregleda, da napad na raketno izstrelišče, ki je materialna tarča, ne učinkuje na nasprotnikovo gospodarstvo oziroma da napad na civilno prebivalstvo, ki je človeški vir, lahko povzroči motnje pri zagotavljanju delovne sile za nasprotnikovo gospodarstvo. Alford (1967, 29) razlikuje ekonomsko vojskovanje kot primarno in kot sekundarno sredstvo politike. Primarno nujno ne izključuje vojaške sile, vendar je prvina ekonomskega vojskovanja prevladujoča. Sekundarno pa se ekonomsko vojskovanje uporablja za rahljanje obrambe ali za otopitev nasprotnikovega napada. Alford bolj zaupa vojaški akciji, ki ustvarja fizično neravnovesje nasprotnikove oblastne elite.²

² Po mnenju nekaterih francoskih avtorjev je metoda ekonomskega embarga humanejša kot vojaške sankcije. Za »novi red« velja splošna paraliza Clausewitzevih načel politično-vojaške intervencije (Le debat strategique 1993, 1).

V Strategic Survey (1993, 41) beremo o sankcijah, ki da imajo različne oblike. Najbolj znane in pogoste so *ekonomske sankcije*, ki imajo za cilj spodkopati gospodarstvo države objekta. Lahko imajo obliko embarga na izvoz v državo objekt ali bojkota njenih izdelkov in storitev. V skrajnih primerih se lahko izvajajo tudi kot *blokada, ki je fizična prepoved ekonomske menjave z državo objektom*. Finančne sankcije imajo za cilj preprečiti državi dostop do mednarodnih investicijskih kanalov in kreditnih linij. Ekonomske sankcije imajo mnogotere oblike in stopnje, od manjših, skoraj simboličnih omejitev do popolne osamitve države objekta s presekanjem kopenskih, pomorskih in zračnih komunikacij kot tudi komercialne dejavnosti s preostankom sveta. Takšna fleksibilnost pristopa bo vedno zanimiva za politike, pač v smislu krilatice Alexandra Popa (cit. po Strategic Survey 1993, 42) »voljan je raniti, vendar ga je strah udariti«. Sankcije niso nujno ekonomske, lahko se uporabijo tudi v kulturi, športu in znanosti.

Poskušajmo zdaj razčleniti ekonomsko vojskovanje na konkretnem primeru. Hufbauer in Schott (1985, 5) zatrjujeta, da je *največkrat namen sankcij oslabil vojaške zmogljivosti nasprotnika*. Najbolj znana primera sta po njunem mnenju COCOM (Coordinating, Committee for Multilateral Export Controls je bila neformalna skupina držav članic NATA – minus Islandija, plus Japonska – ki je poskušala omejiti prodajo strateških dobrin nekdanji ZSSR in državam Sveta za vzajemno ekonomsko pomoč – SEV) in CHINCOM (primerljiva, vendar manjša skupina držav, ki je nadzirala izvoz na Kitajsko). CHINCOM je bil razpušen 1958. leta, Kitajska pa je prišla pod nadzor COCOM. Oba poskusa sta imela v prvi vrsti za cilj omejevanje strateškega izvoza v ZSSR, njene satelite in na Kitajsko, da bi preprečila tehnološki napredek pri oborožitvi, posledično pa tudi oslabila gospodarstva omenjenih držav pri podpori razvejanih vojaških strojev.

Forland (1991, 191) nasprotno trdi, da obravnava COCOM embarga kot sankcij ni pravilna, saj COCOM embargo *ni bil nikoli zamišljen kot prisila sovjetskih voditeljev v spremembo vedenja, temveč kot slabljenje sovjetskih vojaških zmogljivosti*. COCOM naj bi bolje razumeli kot ekonomsko vojskovanje. To bi implicitno pomenilo, da ekonomske sankcije niso del ekonomskega vojskovanja, čeprav isti avtor dve leti kasneje razmišlja drugače (gl. zgoraj).

Analitiki se razlikujejo predvsem po tem, ali njihove definicije ekonomskega vojskovanja *temeljijo na sredstvih ali na ciljih*. Forland vidi *ekonomsko vojskovanje kot kontinuum politik, ki težijo k slabljenju ekonomskega temelja nasprotnikove moči*. »Strateške dobrine« kot pojem, ki je nadomestil »kontrabant«, vidi kot sredstvo za vodenje ekonomskega vojskovanja ali kot nadzor izvoza pretežno vojaških dobrin (itmov).

Ekonomske sankcije pa naj bi bili primeri, ko država subjekt (ali več držav) prenaša javno sporočilo neodobravanja državi objektu (ali več državam), in sicer z ekonomskim kaznovanjem ali z grožnjo takšnega kaznovanja zaradi *nezaželenega vedenja*. Po tej definiciji COCOM embargo ni bil ekonomska sankcija, saj ni bil vzpostavljen kot oblika kaznovanja. Forland kritizira Hufbauerja in Schotta, ki sta po njegovem mnenju pomešala sankcije in COCOM embargo, in navaja Margaret Doxey, ki se zaveda *analitične razlike med sankcijami, katerih cilj je zastrašiti ali odvrniti države od vodenja politike, ki se ne ujema s sprejemljivimi normami mednarodnega vedenja, in med ekonomskimi ukrepi, uporabljenimi kot ekonomsko vojskovanje, katerega cilj je pospešiti sovražnikov poraz z zmanjševanjem njegovih zmogljivosti za vodenje vojne*.

Knorr (cit. po Forland 1991, 192) tudi razlikuje med sankcijami in COCOM embargom. Po njegovem mnenju so *sankcije poskus prisile države z vplivanjem na*

njene politike. COCOM embargo pa je imel bolj za cilj slabljenje (ali vsaj ne krepljenje) sovjetskih vojaških zmogljivosti z neposredno uporabo moči prek čiste ekonomske sile kot pa poskus vpliva na kremeljske politike. Cilj je bil spremeniti vojaško zmogljivost države brez prepričevanja politikov.

Torej COCOM embargo naj ne bi bile sankcije, temveč mirnodobno ekonomsko vojskovanje oziroma hladnovojni naslednik gospodarskih blokad, uporabljanih v obeh svetovnih vojnah. V teh vojnah so sovražnika bili z vojaškimi in ekonomskimi sredstvi: cilj ekonomskega vojskovanja je bil omejevanje sovražnikove vojaške zmogljivosti, in sicer s preprečevanjem dobav surovin in s stradanjem njegovega prebivalstva in oboroženih sil. Prevladujoč način ekonomskega vojskovanja je bil blokada – nadzorovanje sovražnikove obale in kontrabant.³ Znani so tudi »črna lista« podjetij, za katera so vedeli ali sumili, da trgujejo s sovražnikom, preemptivni nakupi in zamrznitev sovražnikovega premoženja v lastni državi.

Sam izraz »ekonomsko vojskovanje« je bil uveden med obema svetovnima vojnama. V bistvu je sledil konceptu blokade in ga razširil. Leta 1939 je britanska vlada vzpostavila Ministrstvo za ekonomsko vojskovanje in definirala cilj ekonomskega vojskovanja, ki naj bi bil *dezorganizacija sovražnikove ekonomije in preprečitev nadaljevanja vojne*. Sredstva ekonomskega vojskovanja naj bi bila vojaška – uničevanje industrije, skladišč z zalogami, proizvodnih in transportnih centrov – kot tudi ekonomska. Takšna ofenzivna definicija je razširila operacije, povezane z blokado in kontrabantom, ki sta prevladovala v prvi svetovni vojni.

Ameriški Odbor za ekonomsko vojskovanje je uporabil še širšo definicijo ekonomskega vojskovanja, ki je vključevala *notranjo preskrbo in mednarodne finance, medtem ko je dajala manjši pomen vojaškim akcijam*. Leta 1942 je Rooseveltova administracija prikazala ekonomsko vojskovanje kot »bitko ekonomik«: »to je trgovinska in pomorska vojna, vojna menjave in nakupa, posojil in sporazumov, črne liste in blokade. To je stradanje za naše sovražnike in hrana za naše zaveznike... Pomeni boj proti Messerschmittu, preden postane Messerschmitt, boj proti tanku, preden postane tank, uničenje podmornice, preden izpluje. Pomeni preprečevanje silam osi, da pridejo do surovin, in hkrati dobavo surovin za lastno proizvodnjo« (Medlicott 1959, 51). Definicija ameriškega obrambnega ministrstva iz leta 1974 (cit. po Forland 1991, 193), med drugimi jo je prevzel tudi NATO, pravi, da je *ekonomsko vojskovanje agresivna uporaba ekonomskih sredstev za dosego nacionalnih ciljev*.

Praktiki se torej niso strinjali, ali naj ekonomsko vojskovanje vključi vse vrste aktivnosti, ki so usmerjene na oviranje sovražnikove ekonomije, ali zgolj ekonomska sredstva, ki koristijo nacionalnemu cilju. Sodobni analitiki se ne strinjajo na podoben način, še posebej ne, *ali vključiti v ekonomsko vojskovanje vojaško akcijo proti sovražnikovi ekonomski strukturi*. Znanstveniki, katerih definicije temeljijo na ciljih, vključujejo vojaško akcijo, na primer Knorr (1975, 138–139) definira ekonomsko vojskovanje kot tisto, ki ima za cilj slabljenje ekonomskega temelja sovražnikove moči. Znanstveniki, katerih definicije temeljijo na sredstvih, pa izključujejo vojaško akcijo in v tem kontekstu govorijo o mednarodnih ekonomskih ukrepih, ki lahko prek ekonomskih sil posredno ali neposredno zmanjšajo ekonomsko moč in posledično vojaško zmogljivost sovražnika. Baldwin (1985, 36–38) meni, da bi morale definicije analitikov temeljiti na sredstvih in ne na ciljih. Pravi,

³ Latinska beseda »contrabannum« pokriva dobrine, ki jih sovražnik zaradi njihove uporabnosti za nasprotnikovo vojno prizadevanje razglasi za konfiscirane, če so na poti k nasprotniku, ne glede na to ali dobrine plujejo pod nevtralnno zastavo.

da bombardiranja knjižnic ne imenujemo kulturno vojskovanje niti konvencionalnega bombardiranja jedrskih reaktorjev ne imenujemo jedrsko vojskovanje. Baldwin razlikuje štiri tehnike državniške veščine: propaganda, diplomacija, vojaška državniška veščina in ekonomska državniška veščina. Slednjo označi s poskusi vpliva, prek virov, ki imajo videz tržne cene v denarnem smislu. Ekonomsko vojskovanje kot podkategorijo bi uvrstil v ekonomsko državniško veščino.

To pa še ne pomeni konca težav. Skladno s takšnim razumevanjem bi blokada in kontrabant kot prevladujoči obliki ekonomskega vojskovanja do konca druge svetovne vojne izpadli iz koncepta ekonomskega vojskovanja in prišli v koncept »vojaškega vojskovanja«, saj sta se izvajali z vojaškimi sredstvi. Poskusi prepričevanja zaveznikov ali nevtralnih držav, naj podprejo ali vsaj ne ovirajo ekonomskega vojskovanja, bi ob upoštevanju Baldwinovega pristopa prišli v koncept diplomacije.

Philip Hanson (1988, 3–5, 71) se ukvarja z *ekonomskimi akcijami*, ki se v celoti ali v veliki meri nanašajo na zunanjo politiko določene države. Takšnim akcijam pravi sankcije, vendar opozori, da lahko pride do zmešnjave, saj se uporabljajo v različnih političnih domenah. Po njegovem mnenju je smiselno razlikovati tri domene tovrstne vladne politike. *Prvič, ekonomske omejitve, vsiljene zaradi nacionalne varnosti.* Temeljna oblika takšnih ukrepov Zahoda proti Vzhodu je bila strateški embargo (že omenjeni COCOM). Državi objektu ni bilo poslano nika kršno sporočilo glede političnih aktov. Niti ni bil glavni namen oslabiti gospodarstvo države objekta nasploh. Namen je bil izogniti se prenosu znanja (know-how) ali fizičnih itmov, ki se lahko bolj ali manj neposredno uporabijo za povečanje vojaških zmogljivosti. *Drugič, ukrepi sprejeti z namenom, da bi vlada druge države sprejela specifične zunanjepolitične odločitve, ki jih sicer ne bi.* V to kategorijo pritiskov sodijo sankcije, torej ukrepi, ki vsebujejo grožnjo ali kaznovanje, in tudi ukrepi, ki vsebujejo obljubo o pozitivnih nagibih. Ti ukrepi se včasih nanašajo tudi na notranjo politiko države objekta ali celo države subjekta (pomiritev javnega mnenja brez resne želje vplivati na politiko države objekta). *Tretjič, ukrepi, ki zasledujejo zelo dolgoročno strategijo.* Na eni strani kontinuuma je to lahko ekonomsko vojskovanje, na drugi pa »ekonomski detant«. V teh primerih vlada zavira ali spodbuja trgovino, ne zaradi vpliva na tekočo politiko države objekta ali zaradi upočasnitve razvoja njene vojaške tehnologije, pač pa kot del velikega načrta: ekonomsko vojskovanje kot ekonomsko slabljenje možnega nasprotnika; povzročanje ekonomskih težav, ki imajo za posledico notranjepolitično krizo; ali komercialni detant kot temeljito mehčanje vedenja elit države objekta do države subjekta, tako da sodelovanje nadomesti sumničavost in konflikt.

Po drugi svetovni vojni je zahodna ekonomska politika proti Vzhodu vsebovala ukrepe, katerih opravičevanje posega v domeno nacionalne varnosti, zunanjepolitičnega vpliva in dolgoročne strategije. Akcije, ki sodijo v omenjene domene, se torej prekrivajo, vendar je analitično uporabno, če jih obravnavamo ločeno.

Tudi Kapstein (1992, 79–81) se je ukvarjal z ekonomskim vojskovanjem, mobilizacijo industrije in politično ekonomijo vojne. Kar zadeva ekonomsko vojskovanje, je opravil operacionalizacijo le-tega in poudaril, *da države lahko uporabijo ekonomska sredstva, kot so bojkot, embargo, predkupne pravice, ali vojaška sredstva za napad na cilje, ki imajo visoko ekonomsko vrednost za nasprotnika.* Ekonomsko vojskovanje ima več razsežnosti, najpomembnejše med njimi pa so:

- prepoved izvoza izdelkov sovražniku in njegovim zaveznikom,
- bojkot ali prepoved kupovanja dobrin od sovražnika in njegovih zaveznikov,
- »črna lista« domačih podjetij ali podjetij tretjih držav, ki trgujejo s sovražnikom,

– strateški nakup ali kupovanje za obrambo pomembnih dobrin na svetovnih trgih,

– prodaja dobrin na zalogi po nizki ceni, kar zniža zaslužke držav, ki prodajajo te dobrine,

– zaplemba, konfiskacija ali nacionalizacija sovražnikovega premoženja,

– strateško bombardiranje, sabotaže ali druge vojaške operacije proti sovražnikovim ekonomskim ciljem,

– propaganda ali namerna uporaba ekonomskih dezinformacij za kopičenje zalog in ustvarjanje ekonomske zmede na sovražnikovem ozemlju.

Kapstein je predvidel, da v *vojnih razmerah* igra večjo vlogo pri načrtovanju ekonomskega vojskovanja obrambno ministrstvo določene države.

Učinkovitost ekonomskega vojskovanja

Hufbauer in Schott pravita, da ekonomske sankcije pogosto ne dosežejo postavljenih ciljev. Prvi razlog je lahko v tem, da sankcije ne ustrezajo zelenemu cilju, cilj je lahko premalo oprijemljiv, sredstva prenežna, sodelovanje drugih držav, kadar je to potrebno, premlačno. Drugi razlog za neuspeh je, da lahko sankcije ustvarijo svoj lastni »protistrup«. Sankcije poenotijo državo objekt, vlada odločno podpre gospodarstvo in skupaj z njim išče komercialne alternative. Med najizrazitejšimi primeri takšnega nacionalističnega odziva na sankcije v državi objektu omenimo akcijo Društva narodov proti Italiji 1935–36 in akcijo ZSSR proti Jugoslaviji 1948–55.⁴ Tretji razlog neuspešne uporabe ekonomskega pritiska (če sankcije niso kolektivne) je podpora, ki jo močni zavezniki dajejo državi objektu in s tem nadomestijo primanjkljaj, ki ga povzročijo sankcije. Največkrat se je to dogajalo, kadar je šlo za ideološko nestrinjanje velike sile z manjšo državo (ZSSR proti Jugoslaviji 1948–55, ZDA proti Kubi 1960–, ZSSR proti Albaniji 1961–65 ipd.). Četrty razlog neuspeha je v tem, da sankcije ustvarijo lastno težo v tujini in doma. Zavezniki lahko dvomijo o uspehu sankcij, zavračajo ukrepe proti državi objektu in sprejmejo protisankcijske zakone. Domača poslovna srenja lahko zaradi motenih trgovinskih in finančnih tokov utрпи hude izgube, podjetja izgubijo ugled in imidž zanesljivosti. Domoljubnemu entuziazmu iz začetnega obdobja uvajanja sankcij sledijo pritožbe gospodarskih subjektov, ki spodkopavajo moč sankcij.

Da sankcije vedno ne delujejo, sta krivi tudi tihotapljenje in kršenje sankcij, posebej ko gre za ključne dobrine. Slednje je sicer tvegano za državo dobaviteljico in drago za državo, ki se na ta način oskrbuje, poleg tega pa ta oskrba največkrat ni zadostna in redna. Država objekt tudi razvije notranje poti dobave, zamenja določene izdelke z drugimi, čeprav se tu srečuje z velikimi omejitvami. Posebej v manj razvitih državah, kjer so ljudje navajeni živeti skromno, sankcije nujno ne učinkujejo tako drastično. Problem sankcij je tudi cena, ki jo plačajo t.i. tretje države, ki so nedolžne, vendar jih sankcije tako ali drugače prizadenejo (na primer države, ki ne morejo kupiti nafte v Iraku, jo morajo nekje drugje; države, ki mejijo na t.i. ZRJ, in one, ki so z njo veliko trgovale, imajo ekonomske težave; v tem kontekstu je treba omeniti nadomestila za škodo, ki jo povzročijo sankcije tretjim državam, saj nadomestila zmanjšujejo verjetnost kršenja sankcij).

⁴ Kot navaja R. Renwick, je Mussolini leta 1935 dejal: »Na ekonomske sankcije bomo odgovorili z našo disciplino, treznostjo in duhom žrtvovanja« (cit. po Hufbauer in Schott 1985, 10).

Forland (1993, 152) meni, da so sodbe o učinkovitosti ekonomskega vojskovanja neprepričljive. Večji optimisti glede tega vprašanja so bili znanstveniki med svetovnjima vojnoma, medtem ko so misleci po 2. svetovni vojni bolj skeptični. Tako pridemo do presoj kot na primer, da je oslabitev Nemčije v prvi svetovni vojni zaradi obkrožitve in blokade prispevala k vojnemu porazu te države in da ni mogoče ločevati pritiskov ekonomskega vojskovanja na nemški notranji fronti od vojaškega pritiska na zahodni fronti. Ali pa do takšnih (Medlicott 1959, 123, 401–404, 661), ki pravijo, da čeprav je bila blokada Nemčije v drugi svetovni vojni (po letu 1942) skoraj popolna, ni bila ta država v nobeni fazi vojne odločilno oslABLJENA zaradi pomanjkanja, ki ga je povzročila blokada. Ali pa, da bi v primeru Japonske intenzivirano ekonomsko vojskovanje lahko pomenilo alternativo atomski bombi in vdoru, še posebej če bi pomorsko blokado kombinirali z zračnimi napadi na notranja komunikacijska vozlišča.

Analiza v *Strategic Survey* (1993, 42–44) razkrije, da so šli pred drugo svetovno vojno⁵ zadržki v smeri poudarjanja tveganja, ki ga sankcije lahko povzročijo, bolj kot v smeri poudarjanja zmožnosti preprečevanja konflikta. To je izrazil Mussolini v že omenjenem primeru, dramatično pa se je uresničilo v primeru Japonske, ki se je leta 1941 na ameriški naftni embargo odzvala z vojno. Po drugi svetovni vojni zadržki poudarjajo, da so sankcije običajno neučinkovito sredstvo prisile. Primeri so Kuba, ki je zdržala pod sankcijami več kot trideset let, Iran, ki ni predal ameriških talcev niti pod grožnjo najhujših sankcij, Izrael, ki ga sankcije arabskih držav niso zlomile, in še bi lahko naštevali. Ameriškemu žitnemu embargu v režiji predsednika Carterja proti tedanji ZSSR ni uspelo spremeniti sovjetske politike niti kaznovati te države. Sovjete je embargo prisilil, da so poiskali nove vire dobav, kar je izboljšalo njihov prihodnji trgovinski položaj, medtem ko so ameriški kmetje in davkoplačevalci pokrili stroške izgube donosnega partnerja.

Omenil sem, da ekonomski ukrepi pomagajo prizadetim vladam mobilizirati domoljubno podporo. Sankcije so pomagale Mussoliniju, Huseinu in tudi Miloševiću, ki je na primer decembra 1992 tudi z njihovo pomočjo na volitvah premagal Panića. Tudi za Južno Afriko je dolgo veljalo, da sankcije utrjujejo oblast te države v kljubovanju spremembam.

Vendar pa ni mogoče zanikati, da so sankcije v ugodnih razmerah igrale pomembno vlogo pri izvajanju mednarodne oblasti. Primera Indonezije (leta 1948–49 so ZDA prisilile Nizozemsko, da je opustila vojaška prizadevanja v Indoneziji) in Sueza (leta 1956 so ZDA prisilile Francijo in Veliko Britanijo, da se umakneta s tega območja), padec totalitarnih režimov, kot so Trujillov, Somozi-
nov in Aminov, dokazujejo učinkovitost sankcij. Z vidika neuspeha žitnega embarga proti ZSSR ameriška Obrambna obveščevalna agencija (DIA) trdi, da je bil strah ZSSR pred obsežnejšimi sankcijami Zahoda kot stranski učinek odločilen za njeno vojaško neposredovanje na Poljskem v letih 1980–81. Kljub temu bi šele primerjava abstraktnih rezultatov s proklamiranimi cilji dala pravo sliko (ne)učinkovitosti sankcij.

Medlicott (prav tam) trdi, da je vrednost ekonomskega vojskovanja popolnoma odvisna od posebnosti blokirane države. Otoška sila z omejenimi lastnimi viri (na primer Japonska, Velika Britanija) je lahko hitro spravljena na kolena, ni

⁵ Sankcije so v preteklosti doživljale ciklično popularnost (Hufbauer in Schott 1985, 8). Znan je govor ameriškega predsednika W. Wilsona, ki je leta 1919 v Indianapolisu dejal, da je država, ki je bojkotirana, zelo blizu predaje. Govoril je o ekonomskem, miroljubnem, tihem in smrtne zdravilu, ki bo nadomestilo uporabo sile. Po njegovih besedah to zdravilo ne zahteva življenja zunaj bojkotirane države, kljub temu pa za državo objekt pomeni pritisk, ki se mu ne more upreti nobena sodobna država.

pa tako z velikimi kontinentalnimi silami (ZDA, Rusija, Kitajska), ki so samozadostne v svojih zmogljivostih.

Podobno trdi Gray (1994, 287), ki pravi, da je strateška učinkovitost pomorske blokade dobave dobrin in ekonomskega vojskovanja nasploh odvisna od političnih, socialnih, ekonomskih, vojaških in geostrateških posebnosti določenega primera. Na ekonomsko blokado je treba gledati kot na sredstvo širše strategije vodenja konflikta. Blokada kot samostojno sredstvo je redko odločilna.

Alford (1967, 22) meni, da je vojaško vojskovanje veliko učinkovitejše kot ekonomsko, zato zadnjega ni precenjevati. Tudi Doxeyjeva (1980, 131) trdi, da so ekonomske sankcije kot alternativna pot za prisilo agresorske države, da se podredi mednarodno sprejetemu načinu vedenja, omejene. Razen v hipotetičnem primeru skrajne ranljivosti države, ki se kaže v veliki ekonomski odvisnosti oziroma v primeru univerzalnega ekonomskega »izgona« določene države iz mednarodne skupnosti.

Alford takole pojasnjuje relativno nemoč ekonomskega vojskovanja. Cilj vojskovanja – ekonomskega in vojaškega – je doseg velikih političnih sprememb v državi objektu. Tarča je sovražnikova oblastna elita. Da bi strategija uspela, je treba v sovražni državi vzpostaviti tako fizično neravnovesje, ki bo oblastno elito prisililo, da se vda. Vendar pa je lahko *odpor sovražnikove oblastne elite tako močan, da vzpostavitev neravnovesja zahteva več prisile, kot jo lahko razvijemo z ekonomskim vojskovanjem*. Intenzivno ekonomsko vojskovanje s popolno blokado (zračno, pomorsko, rečno in kontrabantom) in strateškim bombardiranjem industrijskih ciljev lahko v takšnih primerih privede zgolj do trpljenja civilnega prebivalstva brez sprememb v strukturi oblasti oziroma v politiki določene države.

Hufbauer in Schott (1985, 29) opozarjata, da je presoja učinkovitosti ekonomskega vojskovanja (sankcij) odvisna od ciljev takšnega vojskovanja. Zunanjepolitični cilji sankcij so lahko:

- manjša sprememba politike države objekta – »manjša« na lestvici nacionalnih interesov, vendar pogosto zelo pomembna za vpletene strani; v to kategorijo bi lahko šteli sankcije zaradi človekovih pravic ali jedrske neproliferacije;
- destabiliziranje vlade države objekta, katerega postranski cilj je sprememba politike te države; kot primera bi lahko navedli ameriško kampanjo proti Castru in sovjetsko kampanjo proti Titu;
- motenje manjše vojaške avanture; na primer sankcije Velike Britanije proti Argentini zaradi Falklandskih otokov; spor je kasneje prerasel v vojaški spopad;
- oslabitev vojaških zmogljivosti države objekta; primere najdemo v obeh svetovnih vojnah in v COCOM embargu proti ZSSR in njenim zaveznicam;
- večja sprememba politike države objekta, vključno s predajo ozemlja; ponaazoritev za ta cilj najdemo v sankcijah Združenih narodov proti Južnoafriški republiki zaradi apartheida in nadzora namibijskega ozemlja ali v zadnjem času v sankcijah ZN proti Iraku.

En primer uvajanja sankcij ima lahko več ciljev. V luči ciljev ima uspeh ekonomskih sankcij z vidika države subjekta dve razsežnosti: prva se nanaša na stopnjo, do katere je bil cilj politike dejansko dosežen, druga pa na prispevek sankcij k pozitivnemu izidu konflikta. Uspeh zamejimo s spremembami v politiki, v zmogljivostih ali v vladi države objekta (Hufbauer in Schott 1985, 32). Če so sankcije neuspešne, to nikakor ne pomeni, da so brez učinkov! Gre za ekonomsko-socialne (inflacija, brezposelnost, revščina), politične, razvojne, kulturne in druge učinke. Vendar pa ima ekonomski pritisk relativno majhen političen učinek na države, katerih vodstva lahko ignorirajo svoje državljane, oziroma relativno majhen eko-

nomski učinek, kjer so državljani navajeni na rudimentaren način ekonomskega življenja, tako da s sankcijami ne morejo veliko izgubiti, saj nimajo česa izgubiti.

Hanson (1988, 71) navaja Baldwina, ki pravi, da ekonomska državniška večšina deluje skozi različne vzvode. Sankcij na primer ne moremo presojati zgolj skozi ekonomski učinek. Sankcije pošiljajo signale in njihov učinek je treba razlagati v tem smislu. Analitikom sankcij nameni svarilo – vedno se je treba vprašati, kakšne alternativne politične ukrepe bi lahko izbrali in kakšna bi bila aktivnost države objekta, če sankcije ne bi bile uvedene? Poleg tega moramo sankcije presojati po njihovem dolgoročnem kumulativnem učinku, ne pa kot kratkoročno epizodo. Tudi iz tega se da razbrati, da sankcije učinkujejo, čeprav nujno ne privedejo do želenega cilja, oziroma da je izredno težko presojati njihov učinek glede želenega cilja, saj nikoli ne vemo, kaj bi se dogajalo, če sankcij ne bi bilo.

Hufbauer in Schott sta analizirala 103 primere uvajanja ukrepov ekonomskega vojskovanja (sankcij) od leta 1914 do 1983. Izsledki analize razkrijejo, da je bila po njunih merilih približno tretjina primerov uspešna, vendar pa je bila stopnja uspeha znatno odvisna od vrste cilja sankcij. Uspešni so bili primeri, katerih cilj je bil politična destabilizacija države objekta, manj uspešni ali neuspešni pa so bili primeri motenja vojaških avantur, slabljenja nasprotnikove vojaške zmogljivosti ali poskusi večje spremembe v politiki države-objekta.

Posplošene ugotovitve glede učinkovitosti sankcij predstavijo tudi teoretiki v knjigi *Strategic Survey* (1993, 45):

- sankcije so učinkovitejše, če so vključene v obsežno strategijo, kar omejuje možnost, da bi sankcije postale izbira in s tem sredstvo brez predhodnega oblikovanja določene politike;

- politiko sankcij mora močno podpirati vlada, ki sankcije uvaja, čeprav to zveni kot samoumevno dejstvo, je v praksi tudi to lahko problem (primer uvajanja sankcij proti Iranu leta 1979 v Veliki Britaniji);

- sankcije je lažje uporabiti, če je vlada države objekta odgovorna lastnemu javnemu mnenju in če so za javno mnenje značilna visoka pričakovanja;

- sankcije bodo bolj učinkovale na nestabilne in nevarne režime, ki so manj sposobni servisirati javno nezadovoljstvo ali nezadovoljstvo elit;

- učinkovitost sankcij zahteva sodelovanje drugih držav, bodisi da se jim pridružijo bodisi da zavračajo sodelovanje pri njihovem kršenju.

Na podlagi omenjene analize 103 primerov sta Hufbauer in Schott predstavila pomembne ugotovitve, ki jih lahko beremo tudi kot priporočila tistim, ki uvajajo ofenzivne ukrepe ekonomskega vojskovanja:

- sankcije »ne morejo premikati gora« in ne morejo prisiliti močnih držav objektov k temeljitim spremembam; pričakovanja držav subjektov glede sankcij so pretirana; ekonomski učinek sankcij je lahko izrazit na obeh straneh, vendar pa drugi dejavniki v situacijskem kontekstu zasenčijo učinke sankcij pri doseganju političnega cilja;

- obstaja soodvisnost med politično in ekonomsko močjo države objekta in njeno dovzetnostjo za ekonomski pritisk; uspeh sankcij proti močnim in stabilnim državam je zanemarljiv;

- sankcije so učinkovite, kadar so usmerjene na nekdanje prijateljske države in tesne trgovinske partnerje; nasprotno pa so sankcije neučinkovite, če so usmerjene na dolgoletnega nasprotnika, ki ima skromne trgovinske odnose z državo subjektom;

– počasno uvajanje sankcij povzroči izmik države objekta in mobilizacijo njene javnega mnenja, okrepi vlado in mobilizira nacionalistične sile; sankcije je treba razumeti kot kratkoročno politiko s predvidevanjem, da bodo normalni komercialni odnosi ponovno vzpostavljeni po razrešitvi krize; to pojasnjuje, zakaj sankcije, čeprav javno podprte na začetku, sčasoma izgubljajo podporo;

– primeri, v katerih sankcije povzročajo visoke stroške v državi objektu, so na splošno uspešni;

– primeri, v katerih sankcije povzročajo visoke stroške v državi subjektu, bodo manj verjetno uspešni;

– ekonomske sankcije so pogosto uporabljene skupaj z drugimi ukrepi – specialnim dejstvom, kvazivojaškimi ukrepi ali odkritimi vojaškimi operacijami;

– več kot je držav, vpletenih v izvajanje sankcij, manj verjetno bodo uspešne – to je v nasprotju s konvencionalno modrostjo, da so mnogostranske sankcije učinkovitejše;

– država subjekt mora pretehtati sredstva in cilje pred dokončno odločitvijo o uporabi sankcij.

Na koncu naj ugotovim, da sam ekonomski razvoj z višjim življenjskim standardom, ki ga zagotavlja, in višjo stopnjo vključenosti nacionalnih gospodarstev v svetovno gospodarstvo, pomeni, da ima vedno več družb nekaj bistvenega, kar lahko izgubijo, če postanejo žrtev ekonomskih sankcij. To pa je priložnost za nov zagon ukrepov ekonomskega vojskovanja.

Sklep

Pregled različnih opredelitev ekonomskega vojskovanja pokaže, da temeljne razlike pri opredeljevanju ekonomskega vojskovanja izhajajo iz njegovega namena. Nekateri teoretiki menijo: če je namen z ekonomskimi sredstvi vojaško oslabiti nasprotnika, je to ekonomsko vojskovanje, če je namen spremeniti politično vedenje države objekta, so to ekonomske sankcije. Drugi teoretiki te meje ne vzpostavijo. Nadalje, razlike so glede ciljev in sredstev. Če so cilji ekonomski, je to ekonomsko vojskovanje ne glede na uporabljena sredstva oziroma ekonomsko vojskovanje je zgolj tisto, ki uporablja ekonomska sredstva. Na tej točki postane zagata popolna, kajti če opredelimo ekonomsko vojskovanje s pomočjo ciljev, zajamemo tudi vojaška sredstva, tako da je bombardiranje ekonomskih postrojenj nasprotnika ekonomsko vojskovanje. Pri ciljih je problematično tudi to, da niso vedno ekonomski, so tudi politični in vojaški, čeprav jih uresničujemo z vplivom na ekonomsko strukturo nasprotne države. Če pa pri opredelitvi ekonomskega vojskovanja vztrajamo pri ekonomskih sredstvih, izgubimo koncept blokade in kontrabanta, ki se izvajata z vojaškimi sredstvi in sta bila v preteklosti prevladujoča oblika ekonomskega vojskovanja. Nemara je treba ločevati med ukrepom in načinom izvajanja tega ukrepa. Na primer, proti neki državi mednarodna skupnost razglasi popoln ekonomski bojkot in embargo, ki ga izvaja tudi s pomočjo pomorske, rečne in zračne blokade ter nadzora kopenskih meja. V tem primeru je blokada zgolj tehnika izvajanja določenega ekonomskega ukrepa in potemtakem za analizo ni izgubljena. Nemara je delna rešitev zagate tudi v postavitvi mejnika med aktivno in pasivno uporabo vojaških sredstev, kar bi pomenilo, da je vojskovanje, pri katerem je cilj ekonomski, sredstva pa so vojaška, vendar ne aktivno uporabljena, še vedno ekonomsko vojskovanje.

Pri razglabljanju o konceptu ekonomskega vojskovanja smo videli, da se redki

med analitiki in praktiki ukvarjajo z vprašanjem obrambnih ekonomskih ukrepov, torej z vprašanjem, kaj se dogaja v državi, ki je žrtev ofenzivnih ekonomskih ukrepov oziroma ki želi nevtralizirati negativne ekonomske učinke vojnih razmer.

Države, ki so žrtev ofenzivnih ekonomskih ukrepov, lahko racionirajo proizvodnjo in preskrbo, uporabijo ustvarjene rezerve, poiščejo nove ekonomske partnerje (če ukrepi niso kolektivni), spodbudijo ali omejijo uvoz oziroma izvoz, zaprosijo za pomoč v tujini, poskušajo s kršenjem sankcij ipd.

Kar zadeva definicije ekonomskega vojskovanja in samo besedno zvezo »ekonomsko vojskovanje« z vidika defenzivnih ekonomskih ukrepov, pa je treba opozoriti še na nekatere semantične in posledično vsebinske dileme. To, čemur teoretiki pravijo »ekonomsko vojskovanje«, je v bistvu »ekonomska ofenziva«; to, kar obravnavamo kot dejavnost gospodarstva države objekta na področju nacionalne varnosti, je »ekonomska defenziva«. Tu se postavlja vprašanje, ali je ekonomska obramba del ekonomskega vojskovanja ali ne. Ekonomsko vojskovanje namreč obravnava zgolj ofenzivne ukrepe države subjekta, ne ukvarja pa se s protiukrepi države objekta, ki niso nujno ofenzivni. Odgovor na zgornje vprašanje je pritrden, vendar bi bili potrebni semantični popravki, ki bi sedanje »ekonomsko vojskovanje« nadomestili z »ekonomskim napadom«, ter vsebinsko razumevanje, ki bi v okvir »ekonomskega vojskovanja« uvrstilo tako ekonomsko ofenzivo kot defenzivo.

Domneva, da »vojskovanje« na gospodarskem področju izhaja iz razmerja med gospodarsko močjo določene države in njeno nacionalno varnostjo, se v celoti potrjuje. Vse teoretične šole, ki se ukvarjajo s politično ekonomijo nacionalne varnosti, ugotavljajo izrazito soodvisnost med gospodarskim položajem določene države in njeno nacionalno varnostjo. Pomen omenjenega odnosa se kaže v ekonomskem vojskovanju, ki ga država ali skupina držav izvaja proti drugi državi ali skupini držav. Tako se je razvilo več oblik ekonomskega vojskovanja (ekonomske sankcije, kontrabant, bojkot, blokada, embargo, predkupne pravice, »črna lista«, konfiskacija . . .), ki pa imajo kot samostojno sredstvo pritiska omejeno vrednost. Analiza pokaže, da je nemalokrat prisila, ki jo lahko razvijemo z ekonomskim vojskovanjem kot samostojnim sredstvom pritiska na določeno državo, premajhna, da bi dosegli želeni cilj. Cilj pa je povzročanje oblastnega neravnovesja v državi žrtvi in posledično politična sprememba, ki bi vplivala na vedenje države žrtve v zvezi z določenim dogodkom ali procesom. Torej je pomanjkanje prisile vzrok relativne neučinkovitosti ukrepov ekonomskega vojskovanja, ki imajo večjo vrednost v kombinaciji z drugimi oblikami pritiskov, še posebej z vojaškimi.

Podrobna razčlemba, za katero nismo imeli na voljo dovolj prostora, bi razkrila, da učinkovitost ofenzivnih ekonomskih ukrepov relativizirajo tudi defenzivni ekonomski ukrepi, ki jih uveljavi država objekt. Ti ukrepi omogočajo racionirano porabo materialnih dobrin v daljšem obdobju, omogočajo organiziranje kmetijske in industrijske proizvodnje v kriznih razmerah ter s tem bolj ali manj redno preskrbo prebivalstva in obrambnih subjektov, kar povečuje možnosti za preživetje družbe.

LITERATURA:

ALFORD, Neil H. 1967. *Modern Economic Warfare (Law and the Naval Participant)*. Washington: Naval War College.

BEDAR, Saida. 1993. *Les emgargos ONU et US actuellement en vigueur*. Le debat strategique, No. 11.

BALDWIN, David A. 1985. *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.

- CREVELD, Martin van. 1984. *The Origin and Development of Mobilization Warfare*. V: Mc Cormick, Gordon H. in Bissel Richard E. (ur.). 1984. *Strategic Dimensions of Economic Behavior*. New York: Praeger.
- EDITORIAL. 1993. *Embargos: stret-gie totale ou menace tronqu-e? Le debat strategique*, No. 11.
- FORLAND, Tor Egil. 1991. 'Economic Warfare' and 'Strategic Goods': A Conceptual Framework for Analyzing COCOM. *Journal of Peace Research*, Vol. 28 No. 2.
- FRIEDBERG, Aaron L. 1991. *The Changing Relationship between Economics and National Security*. *Political Science Quarterly*, Vo. 106 No. 2.
- GRAY, Colin. 1994. *The Strategy of Blockade*. (v: Freedman, Lawrence. 1994. *War*. Oxford: Oxford University Press).
- HANSON, Philip. 1988. *Western Economic Statecraft in East-West Relations. Embargoes, Sanctions, Linkage, Economic Warfare, and Detant*. London: Routledge & Kegan Paul.
- HUFBAUER, Gary Clyde in Schott, Jeffrey J. 1985. *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. Washington, DC: Institute for International Economics.
- KAPSTEIN, Ethan Barnaby. 1992. *The Political economy of National Security. A Global Perspective*. New York: McGraw-Hill.
- KNORR, Klaus. 1975. *The Power of Nations: The Political Economy of International Relations*. New York: Basic Books.
- MEDLICOTT W.N. 1959. *The Economic Blocade*. London: Longmans & Green.
- STRATEGIC Survey 1992-1993. 1993. *Sanctions: Effective Tool or Chimera*. London: Brassey's for The International Institute for Strategic Studies.